

10. Хамитова И.Ю. Развитие профессиональной идентичности консультанта / И.Ю. Хамитова // Семейная психология и семейная терапия. – 1999. – № 3. – С. 84-98.
11. Черный Е.В. Профессиональная идентичность практического психолога / Е.В Черный // Практична психологія і соціальна робота. – 2000. – № 8. – С. 36.
12. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: [учебное пособие] / Л.Б. Шнейдер. – М. МСПИ; Воронеж НПО МОДЭК, 2004. – 599 с.
13. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: Автореф. дис. на здобуття наук.ступеня докт.психол. наук: спец. 19.00.13 “Психология развития, акмеология” / Л.Б. Шнейдер. – Москва, 2001. – 42 с.

The article deals with different points of view of modern psychologists on the problem of professional identity. Expediency of conducting activities for the development of professional identity among students of professional educational institutions is proved.

Key words: professional identity, generated professional identity, professional development, teen-ages.

Отримано: 12.06.2009

УДК 159.922.73-053.4

О.В. Ригель

Психічний стан як індикатор процесу адаптації дошкільника до нових умов соціалізації

У статті подаються матеріали огляду психологічної літератури з питань вікових особливостей, зокрема, на етапі адаптації дитини до нових умов соціалізації та можливих прийомів їх психодіагностики. Зазначається, що попри значний досвід дослідження у віковій і педагогічній психології проблематики психічних станів питання механізмів, структури і функції психічних станів на етапі раннього онтогенезу залишаються недостатньо розробленими.

Припускається, що адекватним психодіагностичним інструментом вивчення особливостей психічного розвитку на етапі дошкільного віку можуть слугувати методи якісно-кількісної оцінки широкого спектру психічних станів особистості дитини дошкільного віку.

Ключові слова: психічний стан, соціалізація, дошкільник, психодіагностика, онтогенез, переживання.

В статті излагаються результати обзора психологической литературы, посвященной вопросам возрастных особенностей адаптации детей дошкольного возраста к новым условиям социализации, а также некоторые приемы их психодиагностики. Отмечается, что, несмотря на достаточно большой опыт исследования в возрастной и педагогической психологии, проблемы психических состояний, вопросы механизма, структуры и функции психических состояний на этапе раннего онтогенеза остаются недостаточно разработанными. Допускается, что адекватным психодиагностическим инструментом изучения особенностей психического развития на этапе дошкольного возраста могут выступать методы качественной и количественной оценки широкого спектра психических состояний личности ребенка дошкольного возраста.

Ключевые слова: психические состояния, социализация, дошкольник, психодиагностика, онтогенез, переживание.

Виокремлення свого часу психічних станів як особливої категорії психічних явищ заповнило наявну на той час прогалину в системі психологічних понять між психічними процесами і психічними властивостями особистості. Натомість, накопичений на теперішній час значний досвід дослідження вказаного явища як у теоретичному, так і застосовному аспектах потребує, з огляду сучасних реалій, певного переосмислення, насамперед в контексті створення цілісної картини змістово-процесуальних характеристик психічних станів людини упродовж всього періоду онтогенезу. На цьому шляху систематизація поширених в психології поглядів щодо механізмів, структури і функції психічних станів людини уявляється неодмінною передумовою.

Здійснений під таким кутом зору аналіз відповідних джерел дозволив констатувати певну однаковість дослідників щодо таких п'яти функцій психічних станів:

- Функцію формування, розвитку психічних функцій, рис і якостей особи в умовах діяльності, що повторюється.
- Функцію інтеграції, де психічні стани об'єднують психічні властивості і процеси в єдине ціле у відрізку

поточного часу, утворюючи психічну структуру («психологічний настрій») особи, забезпечуючи єдність психічного, його цілісність.

- Регуляційну функцію, що забезпечує у функціональному відношенні синхронізацію всіх функцій і станів в психічному цілому, завдяки чому всі функції станів в цілісній психічній діяльності представлені одночасно і єдино. У психічному цілому регуляторна функція психічних станів забезпечує врівноваженість суб'єкта з соціально – наочним середовищем з одного боку, а з іншою – саморегуляцію і управління рештою функцій.
- Функцію диференціації, де кожен психічний стан має свої зв'язки з психічними властивостями і процесами як в кількості, так і якості; що визначає «величину, частоту, стійкість, вибірковість і інші параметри зв'язків психічних станів з процесами і властивостями».
- Функцію віддзеркалення, яка пов'язана з детермінацією психічних станів (у якісній характеристиці стану проявляється єдність віддзеркалення суб'єктом конкретної ситуації і відношення до неї).

Встановлено, що дослідження психічних станів відбувається, за правило, у двох напрямках: особистісному і діяльнісному. Представники першого компонентний склад психічного визначають, виходячи з особливостей особи, її складових. У більш ширшому плані феноменологія психічних станів охоплює три блоки: когнітивний, мотиваційно-емоційний і активаційно-енергетичний.

Відповідно до цих підходів до складу психічного стану дослідники включають характеристики: психічних процесів; потребова-мотиваційної сфери; усвідомлення; психомоторні; когнітивні; енергетичні; нейродинамічні складові; функціональні характеристики: інтенсивність, стійкість і мінливість, самоперетворення та ін.

Відповідно структура психічного стану включає: цілі діяльності, психологічну характеристику спрямованості особистості; оцінку нею ситуації з огляду цих цілей; наявність конкретної мети дії в даних умовах і результату як системотворювального чинника структури стану; ступінь впорядкованості, міру організованості психічних компонентів і їх систем в єдину функціональну структуру; ступінь загальної

напруженості, «тонус», функціональний рівень стану; особливості динаміки стану тощо.

Характеризуючи структуру психічних станів, дослідники виділяють такі характеристики: рівність, співпадаюча з рівневою організацією людини; суб'єктивність – об'єктивність; ступінь узагальненості (загальні, особливі, індивідуальні).

На основі кожної з них формується одна з трьох підструктур загальної структури психічного стану людини:

- ієрархічна, що утворюється характеристиками кожного з чотирьох основних рівнів організації стану: фізіологічного, психофізіологічного, психологічного, соціально-психологічного;
- координаційна, розкриває наявність в стані суб'єктивної (переживання самої людини) і об'єктивної (дані дослідника або спостерігача) сторін;
- третя підструктура: загальні, особливі, індивідуальні характеристики, які знаходяться між собою відносно включення.

Зазначається, що між підструктурами існують координаційні відносини, які лежать в основі утворення різних функціональних систем і рівнів регуляції. Структура включає інваріантні зв'язки і відносини. Домінування тієї або іншої структури визначає функціональні прояви психічного стану, своєрідність стану. Однією з основних характеристик структур є їх рівнева організація, вершину якої складають найбільш тісні значущі зв'язки, які створюють ядро структури. Ці «вершини» диференціюються залежно від діяльніших і вікових особливостей. Наступний рівень організації – комплекси взаємозв'язаних між собою плеяд. Останній рівень функціональної структури – це взаємодіючі плеяди структурних зв'язків межового рівня значущості. У загальному вигляді структурна організація поточних станів представлена у вигляді трирівневої організації. Початковий рівень – окремі типові стани, проміжний рівень – комплекси, плеяди, блоки станів. Вищий рівень – цілісна функціональна структура.

Механізм виникнення і формування психічного стану описується як конкретний момент прояву моделі виникнення новоутворень в структурі особи. Виникнення нерівноважного стану, як вважається, при його постійному повторенні, стає домінантою, що зумовлює формування новоутворення, тобто

веде до закріплення відповідної властивості. Процес формування межі особи проходить у декілька етапів. На першому етапі відбувається її зародження. Цей момент пов'язаний з формуванням динамічного опорного ядра, що складається з психічних процесів, в яких виявляється стан.

Другий етап характеризується вираженістю стану і закріпленням в конкретній діяльності і поведінці. На третьому етапі сформоване новоутворення, набуваючи характеру властивості особи – саме продукує психічні стани, завдяки яким виникло.

Особливий акцент у працях відповідної тематики робиться на зв'язку психічних станів з низкою інших психологічних утворень особистості. У ряді робіт підкреслюється, зокрема, зв'язок психічних станів із активністю, що розуміється як цілеспрямована свідомо діяльність свідомого управління дією.

Звертається увага на вагомому роль феномена саморегуляції, яка розглядається, разом з активністю, як загальні, універсальні внутрішні *умови* здійснення діяльності, а також рефлексії.

Наголошується, що наявність достатнього рівня розвитку рефлексії, самооцінки, позитивного відношення до самого себе, внутрішньої потреби в самокорекції, компетентність у певній діяльності дозволяє здійснювати самовиправлення своїх помилок і недоліків поведінки.

Підкреслюється, зокрема, що у дитини регулятором поведінки при здійсненні нею складних соціально-обумовлених актів є здібність до емоційного передбачення, яке є своєрідною афективно – функціональною системою, що включає не тільки вегетативні і сомато-моторні компоненти, але й різного роду пізнавальні процеси.

Вказується, що перехід регуляції на особистісний рівень відбувається доволі тривалий час, упродовж якого активний характер поведінки дитини переходить в її здатність організації власної активності: зростає точність і упередженість при розрізненні адресованих йому дій дорослого, підвищується наполегливість у відстоюванні своїх прав.

Проте численні дослідження показують важливість вивчення психічних станів дошкільників, їх роль в життєдіяльності дитини, вплив на соматичне, психічне і психологічне здоров'я, взаємозв'язок з розвитком основних рис вдачі

і поведінки, залежність від середовища виховання і навчання, від характеру взаємодій з тими, що оточують, питання про специфіку типових станів дошкільників, взаєминах з психічними процесами і властивостями особи залишається відкритим, зокрема, недостатню розробленість проблеми специфіки і становлення способів емоційно саморегуляції у дошкільників. У ранньому віці дослідники відзначають прояв специфічних емоційних станів, що виникають у дітей завдяки ритмічному поєднанню звуків, інтонацій, кольорів, що обумовлюють формування соціально-емоційних образів. Це дає підставу вважати, що дані емоційні образи можуть складати емоційну пам'ять дитини, яка в подальшому або сприяє повноцінному розвитку особи, роблячи аналогічну життєву ситуацію комфортною, або залишений негативний емоційний слід визначає особистісні конфлікти, що утруднюють взаємини дітей з тими, що оточують.

У дошкільному віці виділяють головним чином такі базові емоційні стани, як радість, страх, горе, гнів, відповідно чотири вікові етапи емоційного розвитку дітей.

1. Здібність до «зараження» емоційним станом іншого в безпосередній взаємодії.

2. Дитина достатньо незалежна як від безпосередньо впливу ситуації, так і від емоційного стану близької людини, який вже не «заражає» його.

3. Зміна змісту афектів, що виражається, в першу чергу, у виникненні особливих форм емпатії. Емоційні стани починають передбачати хід виконання дій і виконують коректуючу роль.

4. «Інтелектуалізація афекту». Дитина може передбачати результати своєї діяльності і поведінки. Складні, подвійні переживання визначають виникнення здатності діяти відповідно до вільно прийнятої внутрішньої позиції. Відбувається диференціація зовнішнього і внутрішнього.

Як основні показники розвитку емоційної сфери дошкільника виділяються: 1) явно позитивне забарвлення участі дитини в рольових іграх, де виникає необхідність підпорядкувати свої безпосередні бажання вимогам і правилам гри; 2) поява емоційної детермінації; 3) наявність вираженого емоційного зсуву; 4) радість від правильного (тобто позитивно оцінюваного дорослими і однолітками) відтворення еталонів поведінки дорослого з приводу рішення певних соціальних

задач. Зазначені індикатори виступають найбільш раннім показником змін у процесі становлення особистості дошкільника.

Будучи первинним, емоційне віддзеркалення передує свідомому віддзеркаленню. Останнє формується на його основі. При цьому, якщо взаємодії дітей в різних сферах життєдіяльності мають позитивний емоційний тон і виникають різноманітні яскраві враження, то створюється основа до формування оптимістичного світовідчуття дітей.

У чималій кількості досліджень увага концентрується на вивченні соціального середовища як чинника розвитку емоційної сфери дитини.

У інших праць відповідної тематики вказується на взаємозв'язок емоційних станів з характером дитячої діяльності, їх вплив на творчу активність дітей. Взаємозв'язок творчих проявів і емоційних станів дітей вказує на те, що вільне самовираження визначається емоційним станом дитини, виходячи з цього можна вважати, що останні самі виступають як один з показників свободи особистості. Емоційний чинник розглядається як один із стимулів перетворення діяльності особистості і як можливий об'єкт цього перетворення. Для дитини дошкільного віку емоційні стани є і доступним засобом передачі свого ставлення до навколишнього світу, процесу пізнання.

При цьому початковою ланкою пізнавального процесу постає орієнтовна діяльність, що супроводжується емоційними реакціями. У процесі становлення пізнавальної діяльності з'являється радість при пізнаванні нового, здивування, сумнів; яскраві позитивні стани не тільки супроводжують маленькі відкриття дитини, але і викликають їх.

Підкреслюється залежність співвідношення між компонентами: пізнавальним (інформаційним), емоційним (мотиваційним), вольовим (поведінковим) у процесі навчання, від актуального стану дитини. Наприклад, на заняттях фізкультури домінує емоційний, а в міру настання втоми – зростає роль вольового і інформаційного.

Багато дослідників підкреслюють необхідність саме позитивного емоційного переживання дитини до пізнавального завдання як умови розвитку його інтересів. Вивчаючи взаємозв'язок і залежність між емоційним станом, з одного боку, і

ідейним, моральним, розумовим розвитком, формуванням переконань, з іншого боку, деякі дослідники приходять до висновку, що зміст, характер, спрямованість мислення глибоко відображаються на емоційному стані.

Досліджуючи характер співвідношення рівня розвитку розумових дій і емоційних станів у дошкільників в ігровій ситуації, дослідники відзначають, що у дітей з низьким рівнем функціонального розвитку емоційні стани більш виражені, і відрізняються великою різноманітністю ступенів вираженості, ніж у дітей з високим рівнем функціонального розвитку.

У пізнавальному процесі емоційні переживання дошкільника виступають як спосіб і цінність пізнання, де пріоритетним виступає здивування. У свою чергу, на думку інших авторів, емоційні стани за своїм функціональним значенням є найважливішими утворюючими стилю життя людини.

Емоційні стани при зовнішньому вираженні внутрішнього світу дитини дозволяють визначити його ставлення до того, що відбувається і одночасно сприяє особистому становленні.

Відзначається, що важкі життєві ситуації, кризи, фрустрація, стрес, конфлікти пред'являють завищені вимоги до ресурсів особи. Підкреслюються, що негативні емоційні стани, внутрішня невпевненість можуть служити надалі основою обережно – оборонної або зовні впевнено – наступальної позиції дитини в поведінці.

Так, вивчаючи динаміку емоційних проявів в дошкільному віці і розкриваючи їх специфіку у дошкільників, А.В. Запорожець, доводив, що емоційні стани виконують функцію орієнтування дитини в тих особистих сенсах, які мають для нього предмети навколишнього світу, що несуть певні знаки і символи. При цьому, як відзначав автор, емоційні стани відіграють роль як у формуванні нових мотивів поведінки у дітей, перетворюючи їх із знайомих на реально – дійові, так і в реалізації мотивів поведінки, що вже є у суб'єкта, де виявляється їх регулятивно-спонукальна функція.

Завершуючи цей за необхідністю стислий огляд, можна виділити найбільш поширені погляди щодо особливостей психічних станів дошкільників:

- зв'язок з життєдіяльністю. Зайва інтенсивність і тривалість станів може викликати зміни в організмі.

Актуалізація психічних станів відбувається в результаті внутрішніх і зовнішніх змін. Психічні стани визначають фон здоров'я і самі залежать від нього.

- їх особистісний характер: психічні стани є віддзеркаленням відносин, переживань до значущих предметів, явищ, людей, дій для цієї дитини у конкретній ситуації, яка має для нього особовий сенс (емоційно – безпосереднє переживання сенсу ситуації).
- зв'язок з діяльністю. Психічні стани служать сигналом успішності-неуспішності оволодіння діяльністю з одного боку, і з іншої сторони – діяльність визначає психічні стани.
- малоусвідомлюваність психічних станів. Дошкільник не завжди може усвідомити, який стан він випробовує і причини його виникнення.
- лабільність. Характеризуються легкістю виникнення, зміни і схильності впливу із зовні (соціальних дій).
- глобальність або слабка диференціація. Характеризується виникненням нових вищих рівнів організації, що беруть на себе координацію і перебудову функціонування нижче прилягаючих рівнів.

Список використаних джерел

1. Абрамова Г.С. Практикум по возрастной психологии : Учеб. пособие для студ. вузов / Г.С. Абрамова. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 320 с.
2. Алексеева М.І. Сім'я у сучасному світі / М.І. Алексеева // Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2001. – Т. 3. – Ч. 3. – С. 7-11.
3. Асеев В.Г. Возрастная психология / В.Г. Асеев. – Иркутск : Наука, 1989. – 210 с.
4. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): / Г.О. Балл. – Житомир : ПП «Рута», Вид-во «Волинь», 2008. – 232 с.
5. Балыгин М.М. Образ жизни семьи и здоровья детей раннего возраста / М.М. Балыгин // Здоровоохранение РФ. – 1998. – № 3. – С. 31-42.
6. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М.: МГУ, 1995. – 352 с.

7. Боссарт А.Б. Парадоксы возраста или воспитание / А.Б. Боссарт. – М. : Просвещение, 1991. – 263 с.
8. Бреева Е.Б. Дети в современном обществе / Е.Б. Бреева. – М. : Эдиториал Ур СС, 1999. – 541 с.
9. Венгер А.Л. Ребенок в обществе: исторический кризис детства / А.Л. Венгер // Вопросы психологии. – 2008. № 4. – С. 3-12.
10. Вовчик-Блаkitна О.О., Гурлева Т.С. Проблеми виховання особистості в сім'ї: вчора і сьогодні / О.О. Вовчик-Блаkitна, Т.С. Гурлева // Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2004. – Т. 6. – Вип. 2. – С. 53-57.
11. Возраст надежд или тревог / Сост. Лебедева Т.М. – Краснодар : Знания, 1986. – 206 с
12. Выготский Л.С. Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства / Л.С. Выготский. – М. : Изд-во экспериментального дефектологического института, 1936. – 378 с.
13. Гарбузов В.И. Практическая психотерапия, или как вернуть ребёнку уверенность в себе, истинное здоровье и достоинство / В.И. Гарбузов – СПб : АО «Сфера», 1994. – 160 с.
14. Думитрашку Т.А. Структура семьи и когнитивное развитие детей / Т.А. Думитрашку // Вопросы психологии. – 1996. – № 2. – С. 31.
15. Кісарчук З.Г., Єрмусевич О.І. Психологічна допомога сім'ї / З.Г. Кісарчук, О.І. Єрмусевич. – Книга 3. Навчальний посібник: У 3 книгах. – К. : Главник, 2006. – 160 с.
16. Кравченко Т.В., Трубавіна І.М. Допомога батькам у вихованні дітей: Методичні рекомендації для соціальних працівників / Т.В. Кравченко, І.М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2004. – 100 с.
17. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2001. – 392 с.
18. Кульчицька О.І. Дізнаємося про вікові особливості дітей дошкільного віку / О.І. Кульчицька // Обдарована дитина. – 2002. – № 3. – С. 4454.
19. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения / Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР / М.И. Лисина. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.

20. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
21. Масару И. После трех уже поздно / И. Масару – М. : РУССЛИТ, 1991. – 96 с.
22. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов (4-е изд., стереотип.) / В.С. Мухина. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
23. Партико Т.Б. Психологічні нариси з дитячої автономії / Т.Б. Партико / Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. Випуск 4. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 449-455.
24. Психологическая помощь и консультирование в практической психологии / Под ред. д-ра псих. наук, проф., акад. БПА М.К. Тутушкиной. – 3-е изд.: Изд-во «Дидактика Плюс», СПб. : Питер, 2001. – 348 с.
25. Славіна Н.С. Вплив особливостей сімейних відносин на емоційну сферу дитини / Н.С. Славіна // Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. акад. С.Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 27. – С. 219-227.
26. Спиваковская А.С. Психотерапия: игра, детство, семья: В 2-х томах / А.С. Спиваковская. – ООО «Апрель Пресс», ЗАО Изд-во «ЭКСМО-Пресс», 1999. – 464 с.
27. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. Серия «Учебники и учебные пособия» / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: «Феникс», 2000. – 544 с.
28. Удовенко Ю.М. Вплив несприятливих умов соціалізації на психічний розвиток дитини: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд..психол. наук: спец 19000.05 “Соціальна психологія, психологія соціальної роботи / Ю.М. Удовенко. – К., 2007. – 22 с.
29. Яблонська Т.М. Аналіз досліджень сім’ї як чинника розвитку особистості дитини / Т.М. Яблонська // Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. акад. С.Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 29. – С. 323-332.

Materials of psychological literature review on questions of age peculiarities are presented in the article. These problems deal with level of adaptation of a child to new circumstances of socialization and pos-

sible ways of psychological diagnostics. It is stated that, inspite of considerable experience of research in age and pedagogical psychology, problems of engines, structures and functions of psychical states at the stage of early development are not sufficiently worked out. It is assumed that methods of qualitative and quantitative assessment of psychological states of child's personality under school age may be adequate psychological instrument of studying of children's development.

Key words: mental state, socialization, child under school age psychological diagnostics, development, experience.

Отримано: 20.05.2009

УДК 316.62

Н.О. Рогожинська

Сутність категорії «норма» та відхилення від неї

Актуальність цієї теми в тому, що на даний момент з боку багатьох дослідників спостерігається підвищена цікавість до проблеми девіантної поведінки. Наукове дослідження даного питання здійснюється в багатьох галузях: психології, кримінології, психопатології, соціології. В стадії формування знаходиться нова наукова дисципліна – психологія девіантної поведінки. Пояснити фактори виникнення, етіологію розвитку, патогенез процесу, умови та причини стало провідним завданням. Для його вирішення потрібно знайти відповідь на численні базові питання, серед яких питання про сутність категорії «норма» (соціальна норма) та відхилення від неї.

Ключові слова: норма, групова норма, взаємозалежність, підліткова делінквентність, девіація, ідеал, поведінка, вчинок, людина, соціальні очікування, ярлик.

Актуальность этой проблемы в том, что сегодня со стороны многих исследователей наблюдается повышенный интерес к проблеме девиантного поведения. Научное исследование этого вопроса ведется во многих областях: психологии, криминологии, психопатологии, социологии. В стадии формирования пребывает новая научная дисциплина – психология девиантного поведения. Объяснить факторы возникновения, етиологию развития, патогенез